

University of Groningen

The Changing Role of the Librarian – A Virtual Library and a Real Archive?

Klugkist, Alex C.

Published in:
EPRINTS-BOOK-TITLE

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Klugkist, A. C. (2001). The Changing Role of the Librarian – A Virtual Library and a Real Archive? In *EPRINTS-BOOK-TITLE* Rijksuniversiteit Groningen. Universiteitsbibliotheek.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Gepubliceerd in:

The Changing Role of the Librarian. A Virtual Library and a Real Archive? *Proceedings of the Second ICSU-UNESCO International Conference on Electronic Publishing in Science, 2 - 23 February 2001 at UNESCO House, Paris 2001*, http://associnst.ox.ac.uk/~icsuinfo/klugkist_fin.htm

The Changing Role of the Librarian – A Virtual Library and a Real Archive?

**Dr Alex C. Klugkist - University Librarian University of Groningen. The Netherlands
(a.c.klugkist@ub.rug.nl)**

Summary

For centuries, the position of the library and the librarian was not under debate. The useful role of the library in society was more or less self-explanatory. And its librarian was an esteemed and valued functionary. In the digital information society however, the library and the librarian obviously no longer enjoy such consensus about their value. Regularly it is doubted they will be needed in the future.

If libraries will survive the new developments in information and communication technology, what will these organizations look like? What future will there be for their librarians? Will the traditional library functions disappear and will they be replaced by new ones? Will librarians disappear altogether or will they - to the contrary - be the pivot of the future information provision?

This paper does not deal with the library Utopia's of the next century, but with the library and the librarian of the next decade. The accent is on libraries within educational and research institutions, especially university libraries.

We shall consider developments the library will be confronted with. We think that the future library will be characterized by four aspects. In the first place it will be a *gateway to information*, in whatever format this information is written and wherever it is located. Because of the increasing complexity of the information landscape, the second aspect of the library will be that of a *centre of expertise*. Moreover, there will still be a pressing need for the library as a *physical entity*, not only as a social meeting place and place of scholarly interaction, but also as a place where students and other users are offered advanced study facilities with adequate user support. Furthermore, the library will not lose its importance as an *assembly point of printed literature* for the next decades.

The library of the near future can only take on an appropriate shape and will only survive, if librarians can serve in institutions meeting the four criteria just sketched. The librarian has to meet the demands regarding professional knowledge and skills. He must have good didactical, organizational,

communicative and contactual qualities at his disposal. Generally speaking, this does not imply very new characteristics compared with the current situation. But by elaborating specific details, it will clarify that quite new job responsibilities and job attitudes are involved. There will only be a future for librarians who are willing and able to take this into account.

Bibliotheek en informatievoorziening

Informatie speelt een cruciale rol in onze samenleving. Dat was in de Oudheid, in de Middeleeuwen en in de Nieuwere Tijd niet anders dan nu, hoewel velen ons willen doen geloven dat pas in de 20e eeuw informatie een factor van werkelijk grote importantie is geworden. Kennis is echter sinds jaar en dag de motor van onze samenleving geweest en informatie is de grondstof van die kennis: kennis maakt macht en voor die kennis is informatie, veel informatie nodig. Net als vroeger heeft informatie niet alleen een cultureel en wetenschappelijk belang, maar is het ook een economisch goed. Was de toegang tot informatie vroeger tot de happy few beperkt, tegenwoordig wordt vrije toegang tot informatie gezien als een grondrecht, zij het dat over de uitvoering daarvan soms verhitte (auteursrechtelijke) debatten ontstaan. Evident is evenwel dat toegang tot informatie van kardinaal belang is voor de kwaliteit van onze samenleving en het democratisch gehalte daarvan. Toegang tot informatie is niveaubepalend voor onderwijs en onderzoek en daardoor een voorwaarde voor verdere ontwikkeling van de maatschappij.

Bibliotheken spelen bij de toegang tot informatie een cruciale rol. Tot de tachtiger, negentiger jaren namen bibliotheken daarbij min of meer een monopolie-positie in; geen student, docent of onderzoeker kon voor zijn informatie om de bibliotheek heen. Voor het verkrijgen van de benodigde publikaties waren zij van de bibliotheek afhankelijk of het nu ging om het lenen of copieren uit het bezit van de bibliotheek, dan wel om het door de bibliotheek verzorgde interbibliothecaire leenverkeer. De kwaliteit van de bibliotheek werd in de eerste plaats bepaald door de kwaliteit van haar gedrukte collecties. Later werd de bibliotheek ook steeds meer beoordeeld op de kwaliteit van haar dienstverlening. Door de explosie van het volume en de prijzen van informatie werd het ondoenlijk om lokaal volledig in de informatiebehoefte van gebruikers te voorzien. Informatiediensten, zoals het interbibliothecaire leenverkeer, het ondersteunen van literatuuronderzoek en het geven van voorlichting en instructie werd steeds belangrijker voor het goede functioneren van de bibliotheek.

Kwaliteit van collectie en dienstverlening zijn nog steeds kritische succesfactoren. Het afgelopen decennium is er echter veel veranderd op het gebied van de wetenschappelijke informatievoorziening: de stroom gedrukte informatie nam verder toe en daarnaast kwam een sterk toenemende stroom elektronische informatie op gang. De informatie- en communicatietechnologie veranderde de aanblik van onze samenleving en maakt dingen mogelijk die vroeger ondenkbaar waren. Daarnaast onderging het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek ingrijpende veranderingen. Al deze ontwikkelingen gaan nog steeds door en laten de bibliotheek niet onberoerd.

Er wordt veel over gediscussieerd op welke wijze al die veranderingen de taakstelling en missie van de bibliotheek beïnvloeden. De beantwoording van deze vraag hangt sterk af van de invalshoek die men kiest. Kiest men een functionele benadering, dan verandert er aan de missie van de bibliotheek als zodanig op hoofdlijnen niet principieel iets. De missie van de wetenschappelijke bibliotheek is nog

steeds onverminderd de bevordering van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek door een optimale dienstverlening op het gebied van de wetenschappelijke informatievoorziening. Kiest men een organisatorische invalshoek (de bibliotheek als organisatie binnen de universiteit of faculteit), dan is het duidelijk dat er de komende jaren het nodige zal gaan veranderen.

De vier pijlers van de duale bibliotheek

Om haar missie adequaat gestalte te geven moeten bibliotheken naar mijn mening onverminderd hun kerntaken op het gebied van de wetenschappelijke informatievoorziening blijven vervullen, collectievorming (inclusief selectie en aanschaf), ontsluiting, beschikbaarstelling, dienstverlening, bewaring en archivering / conservering. Die taken ondergaan echter door de ontwikkelingen van de informatie- en communicatietechnologie en door de digitalisering van informatie zowel inhoudelijk als qua uitvoering ingrijpende veranderingen, hetgeen zijn invloed heeft op de organisatie van de bibliotheek en op de bibliotheek als organisatie. Aan die veranderingen zal voorlopig geen einde komen; er lijkt eerder sprake van versnelling dan van afremming.

Zonder de traditionele taken van de bibliotheek te verwaarlozen, moet aandacht worden besteed aan nieuwe taken gerelateerd aan de digitalisering van de wetenschappelijke informatievoorziening en van digitale bibliotheeksystemen. Accentverlegging is daarvoor geen adequate aanduiding, omdat zowel de meer traditionele taken als de nieuwere taken naast elkaar en in aanvulling op elkaar moeten worden uitgevoerd. Wil men die situatie met een paar woorden omschrijven dan kan dat het beste met de term *duaal bibliotheekstelsel* of *duale bibliotheek*. Ik verwacht dat dit type bibliotheek die wordt gekenmerkt door een integratie van oude en nieuwe taken, beeldbepalend zal zijn voor de wetenschappelijke informatievoorziening van de komende decennia

De duale bibliotheek rust op vier pijlers. Zij is *een verzamelplaats van gedrukte informatie*. Daarnaast is zij de *toegangspoort tot digitale informatie*, lokaal, nationaal en wereldwijd. In de derde plaats dient de bibliotheek een *expertisecentrum* te zijn, gericht op alle fases en aspecten van de informatieketen. In de vierde plaats moet zij een centrum zijn waar *geavanceerde studiefaciliteiten* worden aangeboden.

De bibliotheek als verzamelplaats van informatie

Voor het onderwijs en onderzoek blijft het de komende decennia van belang dat de bibliotheek in staat is aan haar gebruikers een representatieve verzameling gedrukte informatie aan te bieden. Onderzoekers zullen verwachten dat de belangrijkste gedrukte publikaties op hun vakgebied en aanverwante terreinen in de bibliotheek aanwezig zijn. Dat zal het sterkst gelden voor onderzoekers op het gebied van de humaniora. Maar ook wetenschappers uit de bio-medische, bèta- en gamma-sector zullen - zij het in wisselende mate - het niet zonder gedrukte publikaties kunnen en willen stellen. Dat betekent dat de bibliotheek niet ontslagen kan worden van de verplichting om in afstemming met zijn gebruikersgroepen goede collecties gedrukte wetenschappelijke literatuur aan te bieden.

Hetzelfde geldt in nog hogere mate voor het onderwijs. Studenten mogen verwachten dat hun instelling in staat is de collecties aan te bieden die voor hun studie nodig zijn. Is interbibliotheecair

leenverkeer voor onderzoekers een onvermijdelijke zaak, studenten mogen er - in ieder geval in de beginfase van hun studie - van uitgaan dat hun bibliotheek datgene levert wat zij voor hun studie nodig hebben (uiteraard in aanvulling op het studiemateriaal dat zij zelf dienen aan te schaffen). Bibliothecarissen dienen derhalve op de hoogte te zijn van onderwijscurricula binnen hun instelling en daarop mede het aanschafbeleid te richten.

Dat betekent dat er de komende decennia binnen universiteiten behoefte zal blijven bestaan aan fysieke bibliotheeklocaties, waar gedrukte publikaties worden opgeslagen, bewaard en beschikbaar gesteld. Gedrukte wetenschappelijke informatie blijft dus een markt, waarop de bibliotheek thuis dient te zijn. In veel bibliotheekopleidingen in Europa wordt daaraan te weinig aandacht besteed. In mijn land, Nederland is dat ook het geval, hetgeen er toe heeft geleid dat er nauwelijks nog adequaat toegeruste jonge collega's te vinden zijn.

De bibliotheek als toegangspoort tot digitale informatie

Digitale informatie zal de komende tien jaar vergeleken met gedrukte informatie steeds meer het beeld van de wetenschappelijke informatievoorziening gaan bepalen. Dat betekent dat de bibliotheek een toenemend deel van haar energie en personeelscapaciteit aan deze categorie informatie zal moeten besteden. Bibliotheekgebruikers verwachten dat de bibliotheek in staat is toegang te verschaffen tot informatie die ergens digitaal is opgeslagen. Steeds meer onderzoekers zullen de door hen benodigde informatie willen benaderen via zoeksystemen die op hun wetenschappelijke specialismen zijn toegesneden. De "persoonlijke bibliotheek" zal dan als het ware naar de onderzoeker toekomen in plaats van andersom.

De wetenschappelijke informatievoorziening wordt niet alleen beïnvloed door de digitalisering van informatie en allerlei ICT-ontwikkelingen, maar ook door veranderingen in het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zelf. De onderzoeker wordt geconfronteerd met nieuwe kennis, inzichten, methoden en technieken. Het onderzoek overschrijdt meer dan vroeger de grenzen van het eigen vakgebied, zowel inhoudelijk als geografisch. Uitwisseling van onderzoeksresultaten vindt sneller plaats dan ooit tevoren. Hetzelfde geldt voor de beoordeling en publikatie van onderzoeksresultaten.

Ook veranderingen in het onderwijs oefenen hun invloed op de informatievoorziening uit. Probleemgestuurd onderwijs doet een ander beroep op informatie dan de meer traditionele onderwijsvormen. Het onderwijsaanbod is bovendien niet meer alleen gericht op degenen die het secundaire onderwijs hebben voltooid, maar ook op academici en senioren (post-academisch onderwijs, lifelong learning). Veel universiteiten voeren een elektronische leeromgeving in, waarbij intensief gebruik wordt gemaakt van digitaal onderwijsmateriaal en nieuwe onderwijsmethodes in de sfeer van simulatie, interactieve training, animaties en dergelijke.

Door al deze ontwikkelingen is het voor de universiteit steeds belangrijker dat onderzoekers, docenten en studenten goede toegangsmogelijkheden krijgen tot digitale informatie, ongeacht of deze zich bevindt op computers van de universiteit of op computers elders. Is het bij gedrukte publikaties die zich in de bibliotheek bevinden relatief eenvoudig de gebruiker te verwijzen naar de door hem benodigde literatuur, in een digitale omgeving is het voor de bibliothecaris veel complexer om de gebruiker te helpen en om informatieaanbod en -vraag met elkaar in overeenstemming te brengen. De

diversiteit aan bronnen, toegangsmogelijkheden, zoekopties, informatiestructuren en presentatievormen is zo groot, dat functies als informatiebemiddeling en doorverwijzing fundamenteel van karakter zijn veranderd. De bibliothecaris van de toekomst leeft in een bibliotheek "zonder muren" en moet leren te opereren in een informatiejungle zonder het spoor voor zichzelf en zijn gebruiker kwijt te raken.

Dat betekent dat de bibliothecaris zijn energie in toenemende mate moet richten op digitale informatie. Hij moet de klassieke bibliotheektaken collectievorming / acquisitie, ontsluiting, beschikbaarstelling, dienstverlening, bewaring en conservering toepassen op digitaal materiaal. Hiervoor zijn nieuwe, specifieke deskundigheden en vaardigheden vereist. De bibliothecaris moet in staat zijn een collectievormingsbeleid ten aanzien van digitale informatie te ontwikkelen; hij moet weten hoe dit materiaal moet worden aangeschaft en derhalve op de hoogte zijn van licentie-politiek. Hij moet bepalen hoe en langs welke wegen dit materiaal het beste kan worden ontsloten en beschikbaar gesteld.

Een van de belangrijkste opgaven, waarvoor de bibliothecaris zich gesteld ziet, is het oplossen van problemen rondom elektronische tijdschriften die snel in opkomst zijn. Onderzoekers verwachten nu reeds min of meer dat zij via hun pc toegang kunnen krijgen tot het merendeel van de benodigde tijdschriften. Nieuwe bekostigingsmodellen (bijvoorbeeld pakketgewijze aanschaf in plaats van aanschaf op titelniveau) moeten worden uitgewerkt en toegepast. De interne bekostiging (wie binnen de universiteit betaalt wat bij het afsluiten van campus-licenties) en het beheer (registratie, administratie, management-informatie) van digitale tijdschriften en ander digitaal materiaal vraagt de nodige aandacht. Daarbij komen nog de auteursrechtelijke aspecten van digitaal materiaal, die van invloed zijn op de uitvoering van het interbibliothecaire leenverkeer.

Ten aanzien van de grote hoeveelheden digitale informatie die gratis via het Internet bereikbaar zijn (websites, bronnenmateriaal, archiefbestanden, beeldmateriaal etc.) dient de bibliothecaris te bepalen wat zich leent voor opname in het informatie-aanbod van de bibliotheek en voor ontsluiting en beschikbaarstelling via de systemen van de bibliotheek. Vanzelfsprekend dienen activiteiten op dit gebied op nationaal en internationaal niveau te worden gecoördineerd wil men zich niet voor onmogelijke opgaves gesteld zien en wil men dubbel werk vermijden.

De bibliotheek als expertisecentrum

Door de digitalisering van informatie is het informatielandschap veel complexer en onoverzichtelijker geworden. De bibliothecaris moet daarom naast zijn deskundigheid op het gebied van gedrukte informatie een expert zijn op het gebied van digitale informatie. Hij moet in staat zijn van zijn bibliotheek een informatie-expertisecentrum te maken. Dat expertisecentrum zal elementen van een back-office en front-office in zich dragen

Back-office

In het **expertisecentrum als back-office** moet gezorgd worden voor ontwikkeling van systemen die de gebruiker ondersteunen bij zijn zoektocht naar informatie. Aandachtspunten die daarbij een rol spelen zijn standaardisering van de ontsluiting en van search en retrieval-faciliteiten. Binnen het expertisecentrum moet worden gewerkt aan gebruikersvriendelijke interfaces en krachtige

searchengines. Waar integratie of aggregatie van informatie (-bestanden) via linking- en andere technieken mogelijk is, moet dat gerealiseerd worden. Ontwikkeling van elektronische literatuurgidsen en expertsystemen kan daarbij eveneens van belang zijn. Dat alles moet zo min mogelijk eigenstandig worden onderzocht en ontwikkeld. Bibliotheken hebben een goede traditie wat betreft nationale en internationale samenwerking. De bibliotheek als expertisecentrum moet deze traditie hooghouden om te voorkomen dat overal het wiel opnieuw wordt uitgevonden.

De bibliotheek als expertisecentrum moet een zodanige informatie-infrastructuur binnen de eigen instelling realiseren dat de gebruiker zo min mogelijk het risico loopt het spoor in de informatiejungle kwijt te raken. Daarmee moet zij zich in eerste instantie richten op die onderdelen in de informatieketen (aanschaf, ontsluiting, beschikbaarstelling etc.) die van oudsher behoren tot het terrein van de bibliotheek. Maar de bibliotheek als expertisecentrum heeft mijns inziens ook taken, die zich uitstrekken tot onderdelen van de informatie keten, waarop zij niet of in minder mate gewoon was te richten.

De informatieketen,

Publikaties worden door auteurs tegenwoordig bijna in alle gevallen elektronisch aangemaakt, aan vakgenoten ter beoordeling gezonden, gedistribueerd en gepubliceerd. Dat betekent in feite dat alle processen in de informatieketen digitaal van aard zijn geworden. De bibliotheek dient deze processen te kunnen ondersteunen vanuit haar functie als informatie-expertisecentrum.

De auteur moet kunnen rekenen op ondersteuning bij het digitaal vervaardigen van zijn publikaties in een bepaald format en via een bepaald teksverwerkingssysteem. Die ondersteuning zou hij kunnen krijgen van de universiteitsuitgeverij of het universitaire rekencentrum, maar ook de bibliotheek komt hier met haar expertise in beeld. Is de publikatie gereed, dan is de bibliotheek de of één van de aangewezen partijen om faciliteiten bij het elektronisch distribueren en openbaar maken te bieden.

Het is een punt van discussie of de universiteit er naar moet streven om de wetenschappelijke output van haar medewerkers zo volledig mogelijk binnen of via de eigen universiteit digitaal toegankelijk te maken. Dat lijkt in de rede te liggen voor dissertaties, oraties en dergelijke. Toch ben ik van mening dat de vrijheid van de auteur of van diens onderzoeksgroep moet worden gerespecteerd om onderzoeksresultaten via een zelf te kiezen kanaal te publiceren. Voor de publikatie van wetenschappelijke artikelen en andere verhandelingen komen volgens mij eerder open archive infrastructuur of infrastructuur van learned societies in aanmerking dan die van de eigen universiteit. Uitzonderingen daargelaten is wetenschappelijk onderzoek (inter-) nationaal van aard; de infrastructuur die voor de openbaar making van de resultaten ervan worden gebruikt dienen dat dan ook te zijn. Maar het een behoeft het ander niet uit te sluiten. Er lijkt mij in ieder geval geen enkele reden waarom bibliotheken hierin niet actief zouden participeren, daarbij niet uit het oog verliezend dat nationale en internationale beoordeling van doorslaggevend belang is voor de erkenning van de kwaliteit van verricht onderzoek.

Ik wil er in ieder geval graag voor pleiten dat universiteiten de gehele informatieketen qua expertise en beheer binnen haar eigen muren kan verzorgen, ook wat betreft het uitgeven. De ervaring heeft geleerd dat de uitgeversfunctie met succes door de universiteit worden uitgeoefend. Dat betekent echter geen pleidooi van mijn kant om commerciële uitgeverijen weg te dringen of af te schaffen. Bepaalde

aspecten van het uitgeven, zoals bijvoorbeeld marketing, ligt minder op de weg van de universiteit. Zo geeft mijn bibliotheek een tijdschrift in een joint venture met een uitgeverij uit. Te voorzien valt dat in de toekomst een pluriforme situatie zal ontstaan voor wat betreft het uitgeven van wetenschappelijk materiaal. Daarbij hoeft op zichzelf geen enkele partij in de informatieketen het veld te ruimen.

Zoals universiteiten zich begeven op wat specifiek het terrein van de uitgevers is, komt ook omgekeerd de situatie voor dat uitgevers en andere informatieleveranties typische bibliotheektaken overnemen, zoals document delivery en andere directe eindgebruikersdiensten. Er zal in de toekomst sprake zijn van oude en nieuwe partijen op de informatiemarkt, niet alleen wat betreft de productie en het uitgeven van informatie, maar ook wat betreft beschikbaarstelling en eindgebruikersdiensten. Wanneer een nieuw evenwicht tussen alle actoren in de informatieketen tot stand gebracht zal worden is onduidelijk.

Opslag en archivering

Aan het einde van de informatieketen bevindt zich de fase van het opslaan en bewaren; op deze kerntaak van de bibliotheek wil ik hier nog kort ingaan. Voor gedrukte informatie is het opslaan en bewaren geen sinecure. Dat is het evenmin voor digitale informatie, hoewel de problematiek hier van geheel andere aard is. Ook digitaal materiaal dient in lengte van jaren te worden bewaard en toegankelijk te blijven. De bibliotheek als expertisecentrum heeft daarbij een duidelijke verantwoordelijkheid en taak.

Gelet echter op het niet-fysieke en immense karakter van digitale informatie moet de bibliotheek het zich vanzelfsprekend niet tot taak rekenen alle digitale informatie lokaal op te slaan, te bewaren te conserveren en zo toegankelijk te houden. Dat laatste dient zij alleen te doen voor informatie die specifiek op de eigen instelling betrekking heeft of door de eigen instelling is gegenereerd. De bewaring en conservering van alle andere digitale informatie dient in nationaal of internationaal overleg te worden geregeld. Nationale bibliotheken hebben hierbij een specifieke verantwoordelijkheid. Gelukkig zijn er ook steeds meer andere instanties, zoals JSTOR, en uitgevers die zich van de problematiek bewust zijn en werken aan of komen met oplossingen. Het zal echter nog geruime tijd duren, voordat voor de problematiek als zodanig afdoende oplossingen gevonden zullen zijn.

De bibliotheek dient haar expertise op het gebied van bewaren en conserveren niet alleen op gedrukt en digitaal materiaal te richten, maar ook op andersoortige informatiedragers. Op (te) veel plaatsen binnen universiteiten worden diasystemen, foto-bestanden, geluidsopnames en andersoortige (documentatie-) verzamelingen bijgehouden, meestal op verouderde kaartsystemen. Het is van belang om dit soort materiaal beter te conserveren, bij voorkeur door digitalisering, prospectief en zo mogelijk ook retrospectief. Afhankelijk van het instellingsbeleid en haar financiële en personele mogelijkheden is de bibliotheek de aangewezen instantie om deze processen te ondersteunen. Zij zal in de regel niet zelf in staat zijn op grote schaal te digitaliseren, maar dient toch in ieder geval te zorgen voor adequate ontsluiting en toegankelijkmaking. Informatie zal steeds vaker van multimediale aard zijn; multimediale informatiedragers, van welke aard en soort dan ook, dienen daarom door de bibliotheek niet stiefmoederlijk te worden behandeld.

Front-office

Even belangrijk, zo niet nog belangrijker als de back-office functie, is de **front-office** functie van de bibliotheek als expertisecentrum. De in de bibliotheek opgebouwde vakdeskundigheid dient ter optimalisering van de dienstverlening aan haar gebruikers. Net als iedere bibliotheek biedt mijn bibliotheek de gebruikers een scala aan mogelijkheden, bijna te veel van het goede. Wanneer bij de verschillende gebruikersgroepen navraag wordt gedaan naar hun kennis van de diverse mogelijkheden dan stelt het resultaat in menig opzicht teleur. Een deel van die mogelijkheden blijkt - ondanks instructie, literatuurgidsen in gedrukte en elektronische vorm, voorlichting etc. - slechts onvolledig bekend. Doet men er onderzoek naar of het hier wellicht ongevraagde, niet-gewenste diensten betreft, dan is het antwoord in veel gevallen ontkennend. Diensten die op zichzelf gewaardeerd worden, blijven door onvoldoende bekendheid vaak onderbenut. Zodoende komen moeite en inspanningen van bibliotheekzijde niet tot een optimaal rendement. De bibliotheek kan niet gauw te veel energie besteden aan de vele mogelijkheden die zij in huis heeft.

Om die reden moet de bibliotheek zich niet alleen intern, maar ook naar buiten, naar de gebruikers toe profileren als expertisecentrum. Een goede mogelijkheid om dit te doen is het inrichten van goede helpdesks, zowel ruimtelijk als elektronisch. Via zulke helpdesks dient aan gebruikers professionele ondersteuning te worden geboden bij hun zoektocht naar wetenschappelijke informatie. Via de helpdesk-functie dient de bibliotheek haar voorlichting en instructie met betrekking tot het zoeken, vinden, verkrijgen en verwerken van relevante gegevens in databestanden te organiseren. De gebruiker moet worden geïnformeerd over de inhoud en aard van het toegankelijke gedrukte en digitale materiaal, hem moet worden geleerd hoe te zoeken in voor hem relevante databestanden. Informatiespecialisten van de bibliotheek moeten bereid zijn in opdracht literatuuronderzoek te verrichten. Ieder nieuw onderzoeksproject dient in feite aan het begin door informatiespecialisten te worden begeleid door het uitputtend zoeken naar voor het project relevante informatie. De kennis en vaardigheden van de informatiespecialisten van de bibliotheek dienen zodanig te zijn dat zij binnen de universiteit een bijdrage kunnen leveren aan die onderdelen van het onderwijsprogramma die betrekking hebben op het zoeken, vinden en omgaan met wetenschappelijke informatie.

De bibliotheek als geavanceerde studieomgeving

Een onderwijsinstelling als de universiteit heeft niet alleen de verplichting haar studenten een adequate informatievoorziening te bieden. Zij heeft mede als taak goede studiefaciliteiten beschikbaar te stellen. Een goede studieaccommodatie met moderne werkplekken is van wezenlijk belang voor de kwaliteit van het onderwijs. Zo'n studieaccommodatie dient zowel gedrukte studiezaalcollecties te omvatten, als toegang te bieden tot relevante digitale informatie. Virtuele en fysieke voorzieningen dienen elkaar hierbij te complementeren. Ook voor studiefaciliteiten geldt dus dat het ongewenst is fysieke en digitale bibliotheekfuncties van elkaar te ontkoppelen. De student heeft aanspraak op studiewerkplekken waar hij in stilte kan reflecteren over de te bestuderen stof en zich deze stof eigen kan maken, maar tevens over werkplekken waar hij in samenspraak met één of meer andere studenten kan werken aan opdrachten, werkstukken en dergelijke.

De werkplekken in de bibliotheek dienen de gebruikers de mogelijkheid te bieden toegang te krijgen tot de universitaire netwerk-infrastructuur. Omdat het uit een oogpunt van financiële middelen en beheer bezwaarlijk is alle studiewerkplekken met pc's uit te rusten (bij mijn instelling zou dat neerkomen op ruim 2.500), verdient het aanbeveling studiezaal op ruime schaal te voorzien van

draadloze netwerkverbindingen, zodat studenten met eigen apparatuur (laptops) verbinding met het netwerk kunnen maken. Maar ook dan nog zal de bibliotheek voor het op peil houden van haar studieaccommodatie niet kunnen ontkomen aan aanzienlijke investerings- en exploitatielasten in de sfeer van hardware, software en licenties.

Nauw verbonden met de functie van de bibliotheek als studieaccommodatie is die van de bibliotheek als sociale ontmoetingsplaats en forum van discussie. De bibliotheek dient als fysieke lokatie zo te zijn ingericht dat gebruikers er ook graag naar toe komen om elkaar te ontmoeten en met elkaar van gedachten te wisselen over hun vak, over hun studie en over onderzoeksprojecten waarmee zij bezig zijn. Mits zij beschikt over daartoe geëigende ruimtes, kan de bibliotheek op die manier in belangrijke mate bijdragen aan een goed wetenschappelijk en onderwijs-klimaat binnen de universiteit.

The Changing Role of the Librarian

Hierboven heb ik gesproken over de vier pijlers van de bibliotheek in functionele zin. Hoe deze functies in de organisatie van de bibliotheek tot uitdrukking komen zal per bibliotheek verschillen en afhangen van de aard en omvang van de universiteit. Het gaat naar mijn mening evenwel om functies die op de een of andere manier in iedere bibliotheekorganisatie terug te vinden zullen (moeten) zijn. Ik ben zo uitvoerig op de functies van de bibliotheek ingegaan, omdat er anders moeilijk iets concreets valt te zeggen over de functie van bibliothecaris. Hierboven is reeds verschillende malen op zijn takenpakket ingegaan. Hieronder zal ik een en ander meer systematisch uitwerken.

Het is duidelijk dat de functie en de rol van bibliothecaris aan verandering onderhevig is. Weliswaar blijven de meer traditionele taken bestaan, maar daar komen, zoals hierboven aangeduid, allerlei nieuwe taken bij. Er zal sprake zijn van een geleidelijke accentverschuiving van oud naar nieuw. Daarom zal de bibliothecaris aan andere functievereisten moeten voldoen en zullen voor een succesvolle functieervulling andere kwalificaties gelden. Maar op zichzelf blijft de positie van de bibliothecaris binnen de veranderende informatieketen gunstig. Hij staat dicht bij het onderwijs- en onderzoekproces dan de uitgever en welke andere actor in het informatieveld ook. Wie kan er beter dan hij - met zijn dagelijkse contacten met studenten, docenten en onderzoekers - op de hoogte zijn van hun informatiebehoefte en daarop inspelen?

Het profiel van de functie van bibliothecaris zal gekenmerkt worden door drie aspecten, te weten informatiebemiddeling, informatie-expertise en management / organisatie van informatie.

De bibliothecaris als informatiebemiddelaar

De komende tijd zal de behoefte aan de bibliothecaris met een academische of tenminste hbo-opleiding naar mijn mening groeien. Hij dient zich op basis van zijn opleiding via aanvullende scholing en training te ontwikkelen tot de informatiespecialist op zijn of haar terrein. Hij dient een algemeen overzicht te hebben van het onderwijs en onderzoek op zijn vakgebied en in combinatie met zijn kennis en vaardigheden van de wetenschappelijke informatievoorziening de onderwijs- en onderzoekprocessen van zijn instelling effectief te ondersteunen.

De bibliothecaris dient een informatiebemiddelaar te zijn die in staat is informatie-aanbod en (potentiële) -vraag met elkaar in overeenstemming te brengen. In de eerste plaats moet hij weten welke informatie er op de markt is die voor aanschaf in aanmerking komt (gedrukte informatie) of via de informatie-infrastructuur moet worden ontsloten en toegankelijk gemaakt (digitale informatie).

Hij moet de gebruiker op allerlei manieren kunnen ondersteunen bij zijn zoektocht naar informatie en desgewenst in opdracht literatuuronderzoek uitvoeren. Zijn activiteiten strekken zich uit tot het verzorgen van literatuurattenderingen, het opzetten van gebruikersprofielen in relatie tot relevante gegevensverzamelingen etc.. Hij moet dat op zo'n niveau kunnen doen dat studenten en beginnende onderzoekers daar baat bij hebben. Hij moet zijn meerwaarde aan onderzoekers bewijzen door hun die informatie te verschaffen die dubbel werk en heruitvinding van het wiel kan voorkomen. In feite moet hij in staat zijn de informatievoorziening van onderzoeksgroepen vanuit zijn professionaliteit volledig te verzorgen.

De bibliothecaris moet verder beschikken over didactische gaven, opdat hij een goede bijdrage kan leveren aan het onderwijsproces. Bij veel universiteiten worden elektronische leeromgevingen gecreëerd. Het element informatievoorziening neemt daarbij nog vaak een (te) bescheiden plaats in. Informatie speelt in het onderwijs- en kennisverwervingsproces een grote rol. Het is de bibliothecaris die vanuit zijn deskundigheid studenten moet kunnen onderwijzen hoe het informatielandschap er op hun vakgebied uitziet en hoe zij zich daarin moeten bewegen en hoe zij met informatie moeten omgaan. Bij ontwikkeling van onderwijsprogramma's moet de bibliothecaris zorgen voor inbreng vanuit zijn informatie-kundige invalshoek.

De bibliothecaris als informatieexpert

Bibliothecarissen moeten experts zijn op het vakgebied van de informatievoorziening. Daarbij valt te denken aan professionals die in staat zijn in interactie met informatie-technici, zoals programmeurs en web-ontwikkelaars, mee te werken aan de ontwikkeling van informatie-systemen. Hij moet de functionaliteit van systemen op het gebied van zoeken, navigatie, ontsluiting, beheer van informatie en dergelijke kunnen specificeren en beoordelen. Hij moet expert-systemen kunnen beoordelen op aspecten van gebruikersvriendelijkheid en effectiviteit en oog hebben voor de wenselijke en mogelijke mate van integratie en aggregatie van informatie-bestanden.

De bibliothecaris als informatie-expert moet goed op de hoogte zijn van alle onderdelen van de informatieketen. Waar de bibliotheek actief is op het gebied van elektronisch publiceren, moet de bibliothecaris in staat zijn ondersteuning te bieden bij het elektronisch vervaardigen van teksten en moet hij weten hoe teksten gestructureerd moeten worden willen zij goed opgeslagen en elektronisch gedistribueerd kunnen worden. Hij moet in staat zijn (bij voorkeur in landelijke of internationale samenwerking) digitale bibliotheekvoorzieningen beschikbaar te stellen of op te bouwen die zijn toegesneden op specifieke wetenschapsgebieden (digital research libraries). Ook moet hij actief zijn op het gebied van de ontwikkeling van digitale bibliotheekvoorzieningen die zijn toegesneden op de persoonlijke informatiebehoefte van wetenschappers (my library systemen).

De bibliothecaris als manager en organisator

Behalve informatiebemiddelaars en informatie-specialisten moeten er binnen de bibliotheek bibliothecarissen zijn die kundig zijn op het gebied van management en organisatie. De bibliothecaris als manager en organisator moet een goed oog hebben voor de verschillende bedrijfsvoeringsprocessen van de bibliotheek. Hij moet zo efficiënt mogelijk de processing van gedrukte en digitale informatie laten plaatsvinden en daarbij oog hebben voor de juiste balans tussen de traditionele en moderne informatiedragers.

De bibliothecaris moet tevens een manager zijn van informatiediensten, die weet hoe deze het beste georganiseerd kunnen worden. Daarbij moet als uitgangspunt worden gehanteerd dat digitale diensten permanent beschikbaar zijn en plaats-gebonden diensten zo lang mogelijk mogelijk.

Hij moet met informatieleveranciers kunnen onderhandelen over prijzen voor informatie en moet in staat zijn licenties af te sluiten en daarvan de juridische implicaties overzien. Hij dient te weten hoe collectievormingsbudgetten vastgesteld moeten worden en welke allocatiemodellen het beste kunnen worden gehanteerd ter bekostiging van gedrukte en digitale informatie.

Informatiewerk is teamwerk

Bij verhandelingen over de toekomst van de bibliothecaris wordt dikwijls eerst een opsomming gegeven van alle kwalificaties waaraan deze beroepsbeoefenaar moet voldoen, waarna de constatering volgt dat deze functionaris eigenlijk een duizendpoot of schaap met vijf poten moet zijn. Nu is het helaas zo dat schapen met vijf poten niet bestaan en duizendpoten onhandige dieren zijn die over hun eigen poten struikelen.

Ingezien moet worden dat het onbegonnen werk is bibliothecarissen te zoeken die aan alle bovengenoemde kwalificaties voldoen. Informatiewerk is teamwerk, teamwerk van generalisten en specialisten. Het wordt dus tijd af te zien van standaardfunctiebeschrijvingen voor bibliothecarissen en over te gaan tot diversificatie van de functie van bibliothecaris. In de eerste plaats moet specialisatie plaatsvinden naar vakgebied; het is niet erg handig iemand met een opleiding op het gebied van de geesteswetenschappen informatiebemiddelaar te laten zijn op het gebied van de exacte of bio-medische wetenschappen of andersom. Verder zullen sommige bibliothecarissen zich meer aangetrokken voelen tot informatiebemiddelaar (het contactuele type) en anderen tot back-office functies als informatie-expert (de wizkid). Het is mooi als een persoon diverse kwalificaties in zijn persoon verenigt., maar laten we er niet vanuit gaan dat dat standaard voorkomt. Er geldt daarom niet één functieprofiel voor de (toekomstige) bibliothecaris.

A Virtual Library and a Real Archive?

Mijn paper kreeg van mijn opdrachtgevers als titel mee "The Changing Role of the Librarian – A Virtual Library and a Real Archive? Gelukkig met een vraagteken. De rol van de bibliothecaris verandert, zoals ik heb betoogd. Maar dat niet tegen de achtergrond of met het perspectief van een *virtuele* bibliotheek en een *echt* archief. Er dient een echte, fysieke bibliotheek te blijven die gedrukte informatie en de bijbehorende traditionele taken niet over het hoofd ziet of verwaarloost. Wil zij echter

meerwaarde aan haar gebruikers kunnen blijven bieden, dan zal zij zich ook actief en intensief moeten richten op digitale informatie en digitale diensten. Ongetwijfeld zal het spectrum steeds meer van de gedrukte naar digitale bibliotheek verschuiven. Ik ben echter van mening dat er altijd een plaats voor een fysieke bibliotheek en een bibliotheek in een gebouw zal blijven bestaan. De bibliotheek als centrum van studiefaciliteiten en als ontmoetingsplaats der wetenschap alleen al is hiervoor voldoende reden.

En in die fysieke bibliotheek zal het geheugen van de wetenschap in papieren vorm blijven ondergebracht en bewaard voor komende generaties. Conservering blijft van belang; de wetenschap mag haar geheugen immers niet verliezen! Maar de instandhouding van een echt archief is niet voldoende. De opslag, bewaring en conservering van digitaal materiaal is even belangrijk als dat van gedrukt materiaal. Het digitale geheugen der wetenschap, dat nu eenmaal naar de aard der zaak vluchtiger is, mag evenmin verloren gaan. Het is echter niet aan plaats gebonden en behoeft ook niet binnen elke bibliotheek te worden bewaard. Het digitale archief is meer een kwestie van organisatie, van taakverdeling en van afspraken. Als digitale informatie op enkele plaatsen wordt bewaard, waar het voor andere organisaties en personen op bepaalde voorwaarden toegankelijk is, is dat voldoende. Daarom zou je de titel van dit paper eigenlijk moeten wijzigen in: Libraries and Archives, Real and Virtual. Het vraagteken kan dan verdwijnen. In die bibliotheek zal plaats zijn voor bibliothecarissen, geen virtueel, maar professionals van vlees en bloed.